

PONOVNO PROMIŠLJANJE ESTETIKE

Sagledavanje filozofije i estetike

Tema ovog kongresa, "Estetika i filozofija", nudi široke mogućnosti za razmišljanje o značenjima i upotrebama i estetike i filozofije. Izazov savremenih kretanja u umetnosti i spoznaja raznolikosti i jedinstvenosti ljudskih kultura, u narednom periodu sigurno će značiti pojavu mnogo različitih interpretacija. Štaviše, održavanje ovog kongresa, baš na kraju milenijuma, iako bi se teško moglo reći da je događaj od kosmičkog značaja, ipak pruža neobičnu mogućnost za duboku ponovnu procenu i estetike i filozofije. Ja ću ovde samo započeti proces koji će se sigurno nastaviti u vremenu koje je pred nama.

Estetika se često smatra jednom granom filozofije, ponekad, zaista, drugorazrednom granom, od malog značaja za široke domete filozofske misli. Ovo je malo neobično, pošto je Kant, generalno gledano, temeljna figura moderne filozofije, smatrao estetiku epistemološkim temeljom filozofije i zatim razvijao teoriju estetike kao sistematskog unifikatora znanja i morala. A kada se okupe estetičari iz svih delova sveta, ne raspravlja se mnogo, već se lako eliminiše loš glas estetike i priznaje se njen filozofski značaj. Međutim, zbog Kantovog izuzetno istorijskog značaja, teže je, možda, preispitati njegov dominantan uticaj na ovu disciplinu. Ipak, ja ovde predlažem baš to. Jer, šta bi moglo biti više u skladu i s tradicijom kritike filozofske misli i s otvorenosću estetske percepcije nego da se ponovno promisle temelji naše discipline.

Zato, u duhu "estetike kao filozofije", predlažem radikalno preispitivanje temelja moderne estetike. Ova vrsta istraživanja je istovremeno i duboko filozofski čin, jer filozofske premise leže u samom temelju moderne estetike. Istraživanje ovih premisa, zapravo njihovo osporavanje, može nas dovesti do nove osnove za estetiku koja nastaje iz estetskog istraživanja, a ne kao posledica filozofske tradicije čiji su izvori prilično nezavisni od domena estetike. Nasuprot tome, ponovno promišljanje estetike može predložiti nove načine na koje filozofija može funkcionisati.

Radikalna kritika estetike

Poslednjih godina došlo je, u nekoj meri, do preporoda estetike i ona polako izranja iz sene filozofije. Ona je istovremeno postala predmet ozbiljne kritike i temeljnih preispitivanja. Pomenimo dva veoma različita primera.

U *Ideologiji estetike*, Teri Iglton razvija društveno-političku kritiku estetike, postavljajući je "u srce borbe srednje klase za političku hegemoniju"¹. Uprkos javnom izjašnjavanju za autonomiju, Iglton vidi estetiku u svojoj istorijskoj kompleksnosti kao prozor s pogledom na kulturne i političke promene. Iz ove perspektive, sama autonomija koju traži za estetiku služi u više političke svrhe, kao model za buržoaski individualizam, tj. za vlastite zahteve za autonomijom. Tako je estetika mač sa dve oštrice: ona predstavlja političke aspiracije za samoodređenjem srednje klase i ostavlja slobodno mesto za senzibilitet i imaginaciju. U isto vreme, međutim, estetika služi da bi internalizovala društvenu snagu, prevodeći je, kroz svoje transformacije, u subjektivnost, sve delotvorniju represivnu silu². U širem smislu je tada autonomija estetike samo prividna, jer estetika uopšte nije autonomna, već se koristi za više političke ciljeve. Možda ovo može da se zove, uz izvinjenje Kantu, svrha bez svrsishodnosti maskarada utilitarnog cilja maskom samodovoljnog.

Za razliku od Igltonovog podvođenja estetike pod istorijske i političke ciljeve, Wolfgang Velš u središte svoje kritike stavlja samu estetiku. On smatra da estetika, ne samo da prožima sav moderni život, već leži u srcu filozofske misli. Estetika se ne bavi samo umetnošću, već ljudskom kulturom *en tout* i pruža se još dalje, da uobličiti samo tkivo značenja, istine i stvarnosti. Tako, savremeni proces estetizacije pokriva površinu našeg

---

¹ Terry Eagleton, *The Ideology of the Aesthetic* (Oxford: Blackwell, 1990, p. 3.

² *The Ideology of the Aesthetic*, pp. 23, 28.

sveta i seže dalje da uobliča, kako društvenu, tako i materijalnu stvarnost, utičući na oblik egzistencije pojedinaca i na oblik same kulture³. Još provokativniji je Velšov argument za epistemološku estetizaciju, u kojoj "istina, znanje i stvarnost sve više uzimaju na sebe oblike estetike".⁴ Sve ovo ga vodi do "estetike iznad estetike", koja ima tri glavna pravca: proširivanje estetske percepcije do punog obima *aisthetosa*, povećavanje obima umetnosti da bi uključivao i višestrukost njenih unutrašnjih aspekata i mnogo načina na koje umetnost prožima celinu kulture, i konačno, proširivanje estetike iznad umetnosti prema društvu i životu – svetu.⁵

Smatram da su ove kritike estetike i značajne i ubedljive. One najavljuju novu fazu u razvoju filozofije, onu koja spoznaje temeljno mesto estetike i u kritici i u oblikovanju savremene kulture i samog shvatanja stvarnosti. Ipak, i pored sveg njihovog sveobuhvatnog pritiska, verujem da one ne zadiru dovoljno duboko. Iglton zatvara estetiku u njen politički i istorijski kontekst, dok Velš proširuje estetiku u moćnu kulturološku snagu. Nijedan ne postavlja u središte svoje kritike samu estetiku.

Ipak, teorija estetike sa kojom oni barataju nedvosmisleno stoji u središtu same filozofske tradicije o kojoj je ovde reč. I sve dok se nedostaci ove tradicije ne iznesu na videlo i ne isprave, svaka kritika estetike samo kaska za petama trome iako ipak moćne zveri. Estetiku, takođe, treba da osvoji neki trojanski konj, neka kritika koja potiče iz same teorije. Verujem da se tada, u pluralističkom duhu postmoderne, još dosta toga može reći, i to ne sa stanovišta kulture ili istorije, već sa stanovišta same estetike. Postoje umetničke osnove za kritiku estetike, a postoje i filozofske. Iznad svega, tu su osnove iskustva. Nijedna od njih nije nezavisna od istorijskih i kulturoloških snaga, ali takođe ne može ni biti svedena na te snage. Kritika estetike mora da se odvija na mnogo nivoa i u mnogo oblika.

Problemi u tradicionalnoj estetici

Estetiku Zapada oblikovala su dva glavna uticaja – najpre klasična grčka misao, a zatim misao prosvetiteljstva, posebno kako ju je formulisao Kant. One su, naravno, usko povezane. Ipak, nove iskre misli koje se

---

³ Wolfgang Iser, *Undoing Aesthetic*, London: Sage, 1997. pp. 5-7.

⁴ *Undoing Aesthetic*, p. 23

⁵ *Undoing Aesthetic*, pp.95-99.

pojavljaju od 18. veka najavljuju jasno različite puteve u shvatanju estetike. Ako dominantnu tradiciju u estetici okarakterišem kao kantovsku, onda ono što treba da istražimo jesu mogućnosti nekantovske estetike, ili, još bolje, postkantovske estetike i karakteristike koje tako radikalno drugačija estetika može imati. Želeo bih da iskoristim ovu priliku, ovaj kongres i njegovu provokativnu temu, da ispitam neke od mogućnosti i da predložim novi i drugačiji put kojim bi estetika mogla da krene.

Počeci udaljavanja od Kanta mogu se otkriti sredinom prošlog veka. Svojom promućurnošću i otvorenošću Niče je spoznao glavni problem vezan za tradicionalnu estetiku: "Kant je mislio da čini čast umetnosti kada je, među oznakama lepote, posebno istakao one koje laskaju intelektu, tj. impersonalnost i univerzalnost... Kant, kao i svi filozofi, umesto da pitanje estetike posmatra iz umetnikovog ugla, posmatra umetnost i lepotu samo sa stanovišta "posmatrača", i čak i ne shvatajući, krišom unosi posmatrača u pojam lepote... od ovih filozofa dobili smo definicije lepote, koje su, kao i ona poznata Kantova, osakaćene potpunim nedostatkom estetskog senzibiliteta. "Lepota je ono," tvrdi Kant, "što nam i nezainteresovanim pruža užitak. I nezainteresovanim!"⁶

Ali, nije samo umetnik taj kome ne priliči nezainteresovanost. Ukoliko poštovalac napusti analitički položaj naučnika ili kritičara koji pokušava da upredmećuje, tada je ona vrsta lične participacije koju on ili ona uključuje bliža umetnikovoj nego onoj kod "filozofa lepote" o kojoj je govorio Niče. Volim ovu aktivnu poštovalačku participaciju da zovem "estetski angažman", jer to najbolje karakteriše onu vrstu snažnog ličnog uključivanja koje imamo u svom najispunjenijem estetskom doživljaju. Postoje i drugi razlozi zbog kojih se javlja želja da se odbaci pojam nezainteresovanosti. Stav koji taj pojam preporučuje vodi do udaljavanja objekta umetnosti, do njegovog definisanja do jasnih granica i njegovog izolovanja od ostalog čovečanstva. U osamnaestom veku, kada je bio u toku proces definisanja lepih umetnosti, njihovog odvajanja od ostalih umetnosti i kada im se davao distinktivni status, estetika koja je taj proces institucionalizovala i te umetnosti posebno isticala, imala je svoju vrednost. Za široko rasprostranjenim prihvatanjem identiteta i značaja tih umetnosti takva potreba više ne postoji. Učiniti večnom ideju čiji je značaj sada uveliko istorijski, i prenaglašava njeno mesto i sprečava estetsko

---

⁶ Friedrich Nietzsche, *The Genealogy of Morals*, Third Essay, 6.

istraživanje. Uz to, ona upućuje poštovalačko iskustvo u pogrešnom pravcu i ometa ga.⁷

Nezainteresovanost nije jedino Kantovo nasleđe koje se može osporavati. Estetika osamnaestog veka je umnogome proizvod razmišljanja toga vremena. Ona potpuno razotkriva i njeno oslanjanje na moć psihologije i esencijalizaciju i univerzalizaciju filozofije prosvetiteljstva. Štaviše, ona nameće naučni model estetskom razumevanju, model koji nastavlja sa objektivizacijom, detaljnim ispitivanjem i analizom. Tako konceptualna struktura koju smo nasledili od Kanta utvrđuje distinktivne i odvojene modalitete percepcije i shvatanja, počinjući baš od te čuvene distinkcije. Odvajanje opaženog od pojma stvara problem sa kojim se neki estetičari još nose: gde je znanje u perceptualnom doživljavanju umetnosti. U estetici osamnaestog veka postoje i druge problematične suprotnosti, kao što su one između čula i razuma, interesovanja i nezainteresovanosti, iluzije ili imaginacije i stvarnosti. U kontekstu prosvetiteljskog racionalizma, ove distinkcije su bile prosvetljujuće i slobodarske. Danas one daju lažnu jasnoću i varljiv red, što pogrešnim putem vodi i shvatanje i doživljaj. Može se postaviti ozbiljno pitanje o tome da li možemo govoriti bilo o razumu bilo o čulima a da pri tome jedno ne podrazumeva drugo. Argumenti za postavljanje ovog pitanja mogu se pronaći i u psihološkim istraživanjima i u kasnijem razvoju filozofije. Slično tome, teško je odbraniti čistoću nezainteresovanosti, posebno zato što su i motivacija i potrošnja umetnosti apsorbirane u komodifikacije kulture.⁸ A teoretske snage egzistencijalne fenomenologije, hermeneutike, dekonstrukcije i filozofskog pragmatizma podrivaju zahteve za objektivnošću, redukciju složenih celina u jednostavne konstituente, i hegemoniju naučne spoznaje.

Potrebna su nam različita teorijska sredstva da bismo obuhvatili poseban karakter estetskog opažanja, poseban, iako ne mora biti jedinstven ili nepovezan sa drugim domenima ljudske kulture. Štaviše, ono što je očigledno u vezi s intelektualnim i tehnološkim razvojem našeg vremena, jeste granica do koje se pojam stvarnosti proširuje i umnožava. Hermeneutika i dekonstrukcija daju osnove za koegzistentne interpretacije, a one stvaraju pluralitet istina. Iz drugog pravca, filo-

---

⁷ Razvio sam konstruktivnu kritiku nezainteresovanosti u "Beyond Disinterestedness", *British Journal of Aesthetic*, 34/3 (jul 1994).

⁸ Razvio sam kritiku kantovske estetike u "The History of Aesthetic I", *The British Journal of Aesthetic*, Vol. 26, No. 2 (proleće, 1986), 101-111; "The Historicity of Aesthetic II", *The British Journal of Aesthetic*, Vol. 26, No. 3 (leto 1986), 195-203.

zofski pragmatizam i njemu bliski pristupi, kao Buhlerov princip ontološke jednakosti, položili su teorijske temelje za metafiziku višestrukih stvarnosti.⁹ Sama objektivnost i istorije i nauke podrivena je našom spoznajom konstitutivnog uticaja društvenih, kulturoloških i istorijskih snaga i društvene nauke su to počele da sistematizuju. Konačno, savremena industrijska društva žive u virtuelnom svetu filma, televizije i kiberspejsa, u "stvarnosti medija", kako je Velš naziva¹⁰, stvarnosti koju smo mi stvorili, a koja, kakve li ironije, neobično liči na verovanje afričkih Bušmana da je stvaranje san u kome sami sebe sanjamo.¹¹

Jedna od lekcija postmoderne, lekcija koju postmoderna nije izmislila, jeste da kulturna tradicija i društveni uticaji obrazuju naše perceptualno iskustvo toliko detaljno da ne postoji tako nešto kao čista percepcija, i da je sasvim pogrešno raspravljati o njoj, čak i kao o teoretskoj kategoriji. Ali Kantova estetika je izgrađena na konceptualnoj strukturi psihologije osamnaestog veka koja razum, čula, imaginaciju i osećanja smatra moćima uma. Stvorena u interesu racionalizacije i univerzalizacije znanja, ona umnogome pojednostavljuje kompleksni kontekstualni karakter ljudskog iskustva. Kada ih posmatramo odvojeno i tretiramo kao različite i nezavisne moći i svojstva, stvaraju se suprotnosti i tada se suočavamo sa potrebom da se te suprotnosti pomire. Pomislite na ogromne količine pažnje posvećene odbrani imaginacije u odnosu na razum, izolovanju jedinstvenih estetskih kvaliteta i pomirivanju izraza s formom.

Zaključak do kojeg sve ovo vodi je neizbežan, pa bio on ugodan, poželjan ili ne. Ideja o racionalnom univerzumu, o objektivnom sistematskom poretku, mora biti izložena u muzeju istorijskih ideja. Filozofija stvara suprotstavljene snage, s čijim se mirenjem onda suočava – smišljeni proces koji retko uspeva. Potrebno je ove ideje ponovno promisliti, ne s namerom da ih pojasnimo izoštravanjem razlika među njima, nego upravo suprotno – pokazivanjem njihovog međusobnog prožimanja, njihovog kontinuiteta, i povremeno čak

---

⁹ Pogledati posebno, William James, *Essays in Radical Empiricism* (Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1996); William James, *A Pluralistic Universe* (Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1996); and Justus Buchler, *Metaphysics of Natural Complexes* (New York: Columbia University Press, 1966). Drugo izdanje (State University of New York Press, 1990). Teoriju estetike vodio sam u sličnom pravcu u *Art and Engagement*, Philadelphia: Temple University Press, 1991.

¹⁰ Welsch, *op. cit.*, p. 86.

¹¹ Lawrence van der Post, *The Lost World of the Kalahari*, New York: Harcourt Brace, 1977.

---

njihove fuzije, možda u nadi da postignemo neku vrstu spinozijanskog jedinstva koji ih vidi kao aspekte jedne zajedničke supstance.

Novi pravac za estetiku

Šta nam ostaje od estetike ako se okrenemo od Kanta? Kako će izgledati nova, postkantovska estetika? Ako odbacimo kategorije moći psihologije – čulo, imaginacija, osećanje, sećanje, razum, ukus; ukoliko krenemo ispred klasičnog nastojanja filozofije da univerzalizuje, i ako odbacimo zagonetke o emocijama, izrazu, predstavljanju i sličnom koje nastaju od fragmentacije sveta umetnosti kod posmatrača, umetnika i umetničkog dela; šta nam onda ostaje? Ukoliko bukvalno ponovno promislimo estetiku, kakva vrsta stvorenja će se roditi, kakva će vrsta intelektualne kreacije iznići?

Dozvolite mi da ovom prilikom predložim program za različitu vrstu razmišljanja koja, po mom mišljenju, treba da vode naše istraživanje na polju estetike u novom i drugačijem pravcu:

1. Napustimo supstantivne kategorije koje smo nasledili od psihologije osamnaestog veka i zamenimo ih pridevskim i priloškim oblicima takvih pojava. "čuvstvo" tada postaje "čulni", "percepcija" postaje "perceptivni", "spoznaja" postaje "spoznajni", itd.

2. Zamenimo univerzalizaciju s pluralističkim uvažavanjem i istražimo do koje mere postoje određene zajedničke pojave koje se pojavljuju u različitim umetničkim i estetskim kulturama. Iz toga možemo naučiti koji se stepeni uopštenosti mogu razlikovati i da li oni pomažu i prosvetljuju, ili baš suprotno, zamagljuju značajne razlike koje su potrebne za spoznaju.

3. U vezi s prethodnim, dajmo priuvarno mesto onim kulturnim tradicijama u estetici koje se menjaju, i istorijama misli i iskustva koje su u toku, koje te tradicije reflektuju. Ne samo da različite umetnosti imaju svoje vlastite istorije; one su međusobno povezane na različite načine u različitim kulturnim tradicijama. Njihovo ispitivanje neće samo ohrabriti stepen poniznosti naučnika i poštovalaca; ono će istovremeno obogatiti naše sposobnosti za estetsku percepciju i proširiti njen obim i sadržaj.

4. Oduprimo se tendenciji da se utvrde pojedinačne snage i faktori da bi se osvetlio estetski proces, obeležje esencijalističkog razmišljanja, kao što su emocije, izraz ili značenje i tragajmo umesto toga za složenostima, za karakterističnim grupisanjem uticaja,

za međusobnim odnosima, za prikladnim kontekstima koji se menjaju.

5. Smatramo estetiku ne specijalnim domenom vrednosti koja se jasno razlikuje od ostalih vrsta vrednosti, uključujući one moralne, praktične, društvene i političke, već tragamo za posebnim doprinosom koji estetska vrednost može dati normativnoj složenosti koja prožima svako područje ljudskog carstva i neodvojiva je od njega. Estetska vrednost može biti distinktivna, a da ne bude odvojena, može biti jedinstveno vredna a da ne bude sama, važna a da ne bude čista i može zauzimati kritično mesto u ljudskoj kulturi, a da ne bude izolovana.

6. Izgradimo temelje za kritiku zasnovanu na estetici, i to kritiku ne samo umetnosti, već i kulture i znanja, jer i one imaju svoju estetsku dimenziju. Takva kritika ne bi trebalo da se upravlja samo po svom sadržaju, već, čak mnogo važnije, prema svojim pretpostavkama.

Nijedna kritika, međutim, nije potrebna koliko kritika same teorije estetike. Jer, filozofski uticaji na teoriju ne dolaze od istraživanja estetskog senzibiliteta, već uveliko od ontološke i epistemološke šeme filozofske tradicije Zapada, koja kreće od klasičnih izvora, pa je preuzimaju mislioci prosvetiteljstva i tako stiže do današnjih dana. To je tradicija koja veliča kontemplativni razum i sumnjičava je prema telu i punom obimu ljudskog senzibiliteta. Kao posledicu toga, dobijamo impresivan skup pitanja koja pre imaju filozofski nego estetski izvor. Među njima možemo navesti takve razdome suprotnosti kao što su one između površine (kao estetskog kvaliteta) i supstance, forme i sadržaja, iluzije i stvarnosti, posmatrača i umetničkog dela (tj. subjekta i objekta) i lepote i upotrebe (tj. intrinzične i instrumentalne vrednosti). One su pretpostavile ontološki status i pogrešno upućivale estetsko istraživanje u fragmentarnom i opozicionom pravcu. Sve ovo proizlazi iz neprikladnog uticaja ove filozofske tradicije na teoriju estetike, posebno iz njenog kognitivnog modela.

*Angažovanost estetike,
estetika konteksta i kontinuiteta*

S moje tačke gledišta, najbolja je pluralistička estetika koja dozvoljava najpotpuniji obim kreativnog stvaranja, svih ljudskih umetnosti i u svim njihovim različitim kulturnim manifestacijama. Ne treba toliko da nas zanima hijerarhija i individualno rangiranje, koliko proučavanje kako ove umetnosti funkcionišu u društvu i u iskustvu – koje potrebe zadovoljavaju, kojoj svrsi služe, kakvu satisfakciju nude, i kako povećavaju

čovjekove sposobnosti da opaža i razume. Takva estetika, štaviše, pruža se izvan umetnosti, do sveta u kojem živimo, do prirodnog okruženja do izgrađenog okruženja, do zajednice, do ličnih odnosa. Oni, donedavno zanemareni, mole za pažnju nauke i naučnika kako bi mogli da doprinesu ne samo obimu znanja, već i da pojasne i prošire područja doživljaja koja su često zanemarena i skrivena.

Takav estetski senzibilitet koji spoznaje svoju integrisanost u život ljudskih kultura, jeste estetika konteksta i kontinuiteta. Postavljen ne u veliku već u osamljenu izolaciju, estetski domen doživljaja prožima ono mnoštvo različitih aktivnosti u koje se uključujemo od dnevnih zadataka do popularne kulture. On takođe zadržava značaj za one umetnosti koje se fokusiraju na najintenzivnijim i najdubljim trenucima doživljaja, za takozvane lepe umetnosti i iz njih izvlači suštinu. Ali, on takođe zalazi u širok obim ljudskog doživljaja i na njega utiče. Moramo odustati od mita o čistoći, kao i od mita o ekskluzivnosti.

Ja to nazivam "estetska angažovanost", jer ne samo da spoznaje i proširuje veze estetskog doživljaja, već i traži naše potpuno uključivanje kao aktivnog učesnika. Estetsko angažovanje je više deskriptivna nego preskriptivna teorija: ona odražava aktivnosti umetnika, izvođača i poštovaoca pošto se oni kombinuju u estetskom doživljaju. I to je teorija koja odražava svet u kome učestvujemo, a ne iluzorni sjaj filozofske fantazije.

* * *

Jasno mi je da su ovi predlozi ikonoklastički i da osporavaju mnoge od najjačih argumenata i najčvršćih ubedenja moderne estetike. Ali, bilo da se slažete sa mnom ili ne, nadam se da ćete shvatiti ove predloge kao podsticaj da ponovno sagledate aksiome estetike i da radite na oblikovanju teorije koja će odgovarati činjenicama umetnosti i doživljaja.¹²

(S engleskog prevela Jelena Pralas)

---

¹² Razvio sam aspekte ove kritike na mnogo mesta. Ona uključuju: *Living in the Landscape: Toward an Aesthetic of Environment* (Lawrence: University Press of Kansas, 1997); *The Aesthetic Field: A Phenomenology of Aesthetic Experience* (Springfield, Ill.: C.C. Thomas, 1970); u *Art and Engagement*; i u velikom broju novijih članaka.